

ԳՐԱԿԱՆ**ՅԱԿՈԲ ՊԱՐՈՒԵԱՆ**

ՄԱՐԴԱԾ ԵՒ ԳՈՐԾՎԸ

ԲԻՇԱՄԲԱՐ որ այնքան հարազատօրէն
Քարտայայտէ գործ մը որքան ան որ
մեղի հասած է Պարոնեանէն։ Լուսանկարի
փառքի օրերէն երբ մեր եկեղեցականները,
զրողները այնքան տեսնազին ունայնա-
մըութեամբ մը իրենք զիրենք յաւակնած
են խաւաքարտեայ անմահութեան մը վըս-
տահիլ, կտրինեցի զրողէն մեղի հասած են
շատ քիչ լուսանկարներ (ի դեպէ յիշել նո-
րոյթին հանդէպ Պարոնեանի վրէժինզրու-
թիւնը Մեծուութիւնը Մոռուշաններուն մէջ ուր
այնքան յաջող ուրուազիծի մը մէջ սեհ-
ած է սորիիկ այդ տիպարը, լուսանկարիչը,
նոյն տաճե զայն կարելի ընող ընդարձակ
ունայնամութիւնը)։ Մարզոց Ֆիզիկ զէմքը
զրականութեան մը պատմութեան մէջ վա-
ւերազրական տարողութիւն մը ունի ան-
շուշա, բայց միշտ ալ անարգաւանդ ցոյց
մը չէ։ Աև տողերուն հետ ինձի կ'այցելեն
ծփառուտ, թանձը, լայն փողկապները,
կործ քը վերէն վար «հանգերծող» պատ-
կառելի բնասրուները, յարդարուն, ժի.
դարու կեղծծամերը յիշեցնող զլուխները,
և խոչոր, քոչ, հանդիսաւոր նկարները —
լուսա — որոնցմով մեր Զարթօնքը, քի-
չիկ մը Ռումանիֆիքները, մանաւանդ Դեկի
երապատճենը խումբը իրենց զրողի, զոր-
ծիչ լուսապահները յօրինեցին։ Արտա-
սանեցք մտովի 1848, 1860, 1885 թուա-
կանները։ Զեզի խումով անունները, ա-
տոնց զուգորդ, լուսանկարներ են ամէն
բանէ առաջ։ Բայց այդ լուսականներէն
ձեզի խօսողը մինակ այդ մարմնական ճաւ-
շակները չեն։ այլ մանաւանդ սերունդնե-
րու իմացական հանգամանքը։ Հերարձակ,
կոճկուած, տարածուն, խստաճաշակ, առ-
նուազն իրենց չուքերով ծանրաթեոն մար-
դերէին խաւաքարտին ինչպէս պարզ թուզ-
թերուն — իրենց զիրքերուն — վրայ, ու
կը պատէին իրենց ժողովուրդին մէջ հո-
գովը եւրոպաներուն, յեղափոխութիւննե-

րուն, մշտկոյթներուն որոնց հաղորդ էր ը-
րած զիրենք իրենց երիտասարդութիւնը,
ուսման տարիները։

Ոչի՞նչ, սակայն, այդ ամենէն Յ. Պա-
րոնեանի շատ ալքատ, շատ պարզուկ զի-
մանկարին առջև։ Խիստ, գուցէ չոր, մար
անոր զիծերը կը պատշաճին խիստ, մա-
շած, գաւերապէս ալքատ զզեստի մը հետ
որուն է յանձնած այդ զժբախտ մարդը իր
կործանած կուրծքին . . . փառքը, ծիւրախ-
ային մանրէներովը արգէն զրուած . . . վը-
ակայութիւնը՝ այն զետնաքարը կեանքին
որուն մէջ սոհնեցան անոր տարիները, ան-
զատմելի թշուառութեամբ մը՝ ներսէն, ու
անզգած ուշնութեամբ մը՝ գուրսէն։ Ո՞չ
մէկ թուիչք, ո՞չ մէկ հոգ, այնքան հաստա-
տելի բաներ ասոնք, չըջանէն մեղի հասած
լուսանկարներուն վրայ։ Կարծես անկիւնի
նպարագանախին խանութէն իր պզտիկ գը-
նումները տրտմութեամբ փոխազրող մարդ
մըն է, նեղ բայց քիչիկ մը բաց ալ ճա-
կատով, հոգէն՝ ինչպէս գուրսի ու ներսի,
տան ու զաւկի, ապրուստի ու պարտքի
ցուերէն փոսացած աչուըներով որոնք նա-
յլու տեղ կենալին, զամուեին, փետուին
ձեր տրամադրութիւնը, հաւանաբար բախուն
համականելը, չըսելու համար արգանատա-
նը (զրկանքը, որբութիւնը, հալածանքը,
ձախողութիւնը մեզ մէ անկախ յօրինիչներն
են մեր հոգին), այնքան ամէն բան այդ
զէմքին մէջ զործը կը ներկայացնի։ Պարոն-
եանին։ Յետոյ, ինձի անձանօթ չէ տի-
պարը, իր ընդհանրութեանը մէջ, Պարոն-
եանի ձննդագայուշէն։ Չոր, խոհեմ, քիչիկ
մը կարաքամուկ, վանդի բաւական բարակ,
ծանր գլուխ, երբեք ցուցամոլ, սկեպամիկ
ու թափանցամիտ, գրեթէ խելացի։ Աս էր
իմ տպաւորութիւնը Անդրիպուսիցիներէն։
Անոնց երեսներուն ես չտիսայ քնքուչ,
բաց, զրաւիչ մոյքը որ Պոլսեցիները կը
յատկորոշէ, երկու սերունդ վերջը։ Չտե-
սայ, դարձեալ, գեղձան թարմութիւնը
Պրուսացիի զէմքին, այնքան թոյլ, այն-
քան անուշ, պարզ ու բացսիրտ, ինչպէս
է արգէն հողին հոգին մահուան — ջու-
րերը, քաղաքները մահուան քաղաքներ
են — համար յարդարուած այդ տարօրի-
նակ քաղաքին չըջակաւքը ուր ջուրերը

առաք կուգան երկրին ընդերքէն ու դաշտերը չեն զիտեր թոռմիլ . . . կտիրնէն : Հիւսիսի բիբա հովերուն բացուած գէջ ու կարծի այդ դաշտավայրին մէջ երեք գետավիներու մշտահոսան բխութերովը արփաւուր — ո՞վ մեր բառերուն տարապարտ գեղեցկութիւնը — մանկութիւնը, ասոր յաջորդ գաժան պատահութիւնը տարօրէն կը ճնշեն Պարոնեանի լման կեանքին : Մի՛ ըսէք թէ կ'արկածախնդրեմ : Այս փոքր, անկարեար մանրամասնութիւնները կրնաքինդրական նկատել : Բայց ինձի համար ի ծնէ, վաւերական ամէն գրագէտ, գիրքերու յօրինուածք մը ըլլալէ տուաջ՝ արիւն է, զոյն է, նոդի բխում մըն է, ասոնց պէս ինքնայօդ, անտաշ, աններգաշնակ նոյնիսկ, ըլլալու տեղ կոկ, անուչիկ, նոնոչիկ, չինծու չէնքը երկրորդական ֆալքին մեր գրողներուն :

Մեղք որ ըլլամ ստիպուած անցնելու, չատ արագ, տրտմութիւններէն այդ պատանութեան զորս ես ապրեր եմ իմ կաշիս վրայ, կտիրնէն տեղ Պրուսան ունենալով : Այսպէս ձգուած փողոցին, անկէ ծձելով անսփոփ, մութ, բարակ թախիծը որ քիչ մը նոյնն է կտիրնէն ինչպէս թուրքիոյ բուրոր ներքին քաղաքներուն համար : Շատ քիչ բան Պարոնեանէն՝ այդ օրերը լուսաւորող : Իր գործը տարօրէն ժլատ է դարձեալ այդ ուղղութեամբ : Անոր կենսագիրները կը յիշեն Պողոս վարժապետ մը, ապագայն ներօէս Վարժապետեաննը, որուն հաօցէն կ'ընեմ սա տողերուն վրայ դառնագոյն իմ գատապարտութիւնը : Կասկած չկայ որ ըլջանին մեծագոյն մարդերէն մէկն էր այս վարժապետը երբ Պողիս եկեղեցական ասպարէզը ընդունելով հասաւ մեր ընկերութեան բարձրագոյն աստիճաններուն : Կը գատապարտեմ իր յիշատակը, իր անհասկացողութեանը պատճառով իր չըրջանի մեծագոյն սա մարդէն, քանի որ սառնութեամբ հանգուրժեց որ ցամաք հացին իսկ չհասնի արևմտահայ ու թերես ամբողջ հայ գրականութեան սա ամենէն իրաւ դէմքերէն մէկը : Երբ իր եպիսկոպոսական, պատրիարքական փառքին օրան կը լիւացնէ զինքը խնկարկուները : Պօղոս վարժապետ կտիրնէն մէջ այդ պատանին առուած է հայերէնի նախադասերը, երկրա-

յիլի իր պաշտպանութիւնը և . . . միջնորդորդած՝ անոր իրքեւ աշտկերու ընդունուելուն յուն յունաց վարժարանին մէջ, Պարտիանին կենսագիրները կ'աճապարեն սա աչկերտութիւնը օգտագործել անոր Արիստոքանի լեզուն ընտալերման մէջ տեսնելու մեծ բարիք : Կը հասկնամ Մոլիէսի աչկերտութիւնը զոր ըրած է արի կամքով մը ու չարքաչ միջոցներով Պարոնեան երիտասարդողը, միս մինակը սորվելու համար Առլիէսի լեզուն (Պարոնեան Արիստոքանէն ոչինչ ունի): 16ին՝ շուկայ՝ Սփիւռքը հազիւ կը կասկածի եղերականութիւնը արդ բարին : Ծուկայի Խելքուկիսը : Գործը : Զարայեան, հարիւր տարի առաջ, այդ հոգերանութիւնը սկսառած է իր Նուբառէլը Աշխային Կուտէսէսէնէն գործին մէջ : 1900ին, ես ապրեր եմ այդ շուկային սարսափը ու տուեր քիչ մը ճաշակ (Յ. Օշուն, Համբուրգ, Սուսամի Սերունդ): Աչկերտ է զիշագործի մը խանութը, այսինքն ազնուական պատանի, քանի որ 1900ին իմ տասը զաւընկերներէն մէկը միայն բախտաւորուեցաւ վաճառատան մը մէջ զրագրի պաշտօնով մը . միւսները մտան դարբիններու, գիրձակներու, սափիչներու, կօչկակարներու մօտ, այդ աշկերտութիւնը սկսուիւր Մի մոսնաք գաւառական քաղքին մէջ սարսաւորութարիքը : Պօղոսը, իր զանգուածային հայութեամբը, քառասուն եկեղեցիներով, ազգային կեանքը կեղրոնելու իր առաջաւոր գերովը իր գրողներուն հոգին կը պահէ որոշ այսահ էլեգանչ մէջ նոյն իսկ : Գաւառական քաղաքը թթքական իր ահաւոր ճնշումէ խորշակահար կ'ընէ պատանի հոգինները : . . . Պողիս է Պարոնեան, այդ օրերու (վաթսունական թուականներուն) մեծահամբաւ իր հայրենակցին, Տոքթէսոն Քեաթիպին բնակարանը ուր իրեն կը տրամադրուին չփեղ մատենադարան մը, ապրուստի լայն միջոցներ, զարգացման պատեհութիւն : Արիտցաւ ու մեծահոգի բժիշկը անձամբ կը հսկէ այդ պատապրութեան, և ինչպէս կը պատահի գրեթէ միշտ, պիտի գտնէ ինքզինքը վիրաւորուած, ուրացուած, հաւանաբար հիմնական անհասկացողութեամբ մը հանճարէն որ մասնագէտն է յաճախ ինքզինքը սանօթի ձգելու Փողոց : (Կենսագիրները կը լաեն սա խոզումին պատճառները : Պարոնեան հօրեղբօր

սրգին է Պոլսոյ ամենէն ազնուական, բառ ըստիրտ այդ բժիշկին որ կը հասնէք ծանօթին, մանաւանդ անձ անօթին։ Այդ թուականներուն հրաշալի հայ մըն էր ու մեծ անհաւութիւն մը։ Պարսնեանի փողոցը իրական է սակայն, ընդգէմ այդ բոլոր բարիմանութիւններուն։ Կը ներուի՞ ինձի այս բախումը շահագործել, ընդլայնել որպէսզի անոր ստուերին ընդմէջէն հասկնալի գտնայ քառորդ գարու մնացեալ ողբերգութիւնը որ ծանօթ է Յակոբ Պարսնեան անտևով, հացի, ապրուսաի, հիւանդութեան, ընտանեկան տառապանքի կերպարանքներով։ Փողոցէն մարզիկ, զրել կարգալ զիսցողներ, այդ օրերուն կամ մ ժամ կ'երթային տէրտէր ըլլալու կամ մ . . . զըպրց, վարժապետութեան։ Պարսնեան կը ճանչիյ տուններու մէջ դաս տալու ստորանելեան լման գառնութիւնը։ Երիտասարդ է ու մարզիկ անոր կը բանան իրենց զըպները, անձի ու նանկ աշակերտներու դասախոսման պատրուակ մը ստեղծելով, իրենց հաշիւններուն ետել կծկտելու։ Դարձեալ կը պակսին մանրամասնութիւններ։ Կայ յիշատակութիւն թագային գարցոցներու մէջ սւուցութեան որ իր կարգին իրական ասպետութեան աստիճան մըն էր թշուառութեան ճամբուն վրայ, զեռ այդ օրերէն . . . մինչեւ այսօր։ Փողո՞ց Դիւրի՞ն կը կարծէք հանճար ըլլալ ու հանդուրժուիլ պաշտօնակիցներէն, հոգաբարձուներէն, թաղականներէն, եկեղեցականներէն, ծնողքներէն ու . . . աշակերտներէն սրճք կը զգան բայց չեն հասկնար։ Յետո՞յ իր զժքախտութիւնը, բացառիկ խմորէն, զինքը կ'առաջնորդէ . . . հայոց մատուին։ Մեղս։ Եկերտ։ Որոնց մէջ անիկա կ'ընէ անդրանիկ փորձերը իր գրիչին, յայտնելով արտակարգօրէն արագ, սուր, խածան գիտողութիւն մը զոր կը պաշտպանէ պարզ, աւելորդէն հիմնովին զերծ, հաստ ու հաստատ լեզու մը, ապագային ըլլալու կանչուած ամենէն ամուր զործիքը ամենէն ընդարձակ տաղանդի մը . . . ի հեղնականն։ Իր թարմութեան, նորութեան, մանաւանդ ծանր դառնութեան բովանդակ հրապուրով ինչպէս լրջութեամբը։ Կ'ըսեմ այս նկատողութիւնները փաստին դիմաց ամէն իրաւ, ծնած, ամբողջ զրագէտի որ քիչ անդամ կը ըլջափոխուի, աս ալ ձեին վրայ, բայց

խօրքին կը մնայ նոյնը։ Ընդարձակուիլը փոխուիլ չէ։ Հնար չեղաւ ինձի ունենալ աղբիւնիրը (Պետհատը ձեռնարկած էր Պարսնեանի զործին ամբողջական հրատարակութեան։ Տեսած եմ մինչև վեցերորդը ուր կայ յիշատակութիւնը զեռ լոյս տեսնալիք երեք չօրս հատորներու որոնք հաւանաբար պարունակին սկսնակ Պարսնեանը։ Այս էջերը անհրաժեշտ են սակայն ոչ միայն անոր գէմքին հարազատ յօրինման, այլ մանաւանդ չըջանը թափանցելու տեսակէտէն։ Երիտասարդները արագ ու տաք կը զգան, տալու համար նոյն արագութեամբ, տաքութեամբ, նկատումէ պակասով ինչ որ առած են իրենց ջիղերը անմիջական ըլջապատէն ու չեն նմանիր հաստուններուն որոնք պիտի աշխատին չէզուքացնել այդ տպաւորութեանց անմիջակաշնութիւնը։ Յետոյ կայ սեռին ալ նկարագիրը։ Հեգնութիւնը պայմանաւոր է կենդանի իրականութեամբ որ յատակն է զործին։ Կրնանք երջանկօրէն անգիտանալ, օրինակի համար թէրզեանի մը սկսնակութիւնը. քանի որ հասունութիւնը ոչինչ է աւելցուցած այդ երանելի տաղաչափին վրայ։ Կրնանք նոյն խաղաղ հոգիով չզբաղիլ, ուրիշ օրինակի մը վրայ, Արշակ Զօպանհանն ըլլար սսիկա, այդ սկնակ հոգեխառնութեամբ, քանի՛ որ աւելի քան կէս դար տրամադրուցաւ անոր ինքզինքը իրացործելու, մեզ յոգնեցնելով։ Բայց պարագան նոյնը չէ Սուրէն Պարթևնեանին։ Հիղինակի մը — վակոր Պարսնեանին։ Հիղինակի մը — վաւերածին — սկսնակութիւնը թանկ է ու բեմն բաղմաթիւ տեսակէտներով։

Աստանդական գիշերի ինչպէս իմացան երեսներէ — սա կեանքէն թերես երկու մեծ թուականներ՝ Թադրէնը, այսինքն ասոր խմբագրութիւնը։ Խէրէ՛ նմանապէս։ Խրագանչիւրին համար Պարսնեան պիտի սպառէ իր ամենէն արժող — որովհետեւ երիտասարդ — տարիներէն մէկ քանին։ Հերոսականը ան՝ որ այդ հանգէսները (ամբուեայ քանի մը Փորմա) անիկա լեցուցած է միս մինակը։ Կը կարգաք թեթե ու զիւրին։ Բայց կեցէք վկայութեան գառն փաստին առջև։ Հանգէս մը երր մանկալար կամ վարժապետական, բժշկական կամ զիտական չէ, աշխատանքով չի նուանուիր։

Անդկա ժամաղրավայր մըն է բազմերանգ հոգեխտունութեանց։ Եթէ ութունական թռւականներուն, նոյնիսկ Թագուհի մօտիկ օրերուն ունին գոյութիւն նըլք-դառնութը և Գրուն և Խմբութիւնն Շ-ը քու-ը, երկուքն ալ մեծաշունչ խմբագրապետութեամբը եղիային։ առանց թղթատումը ձեզի կը թեւագրէ թէ որքան տարբեր ձեռնարկներ են Պարոննեանի հանդէսները։ Եղիան անպատճախանատու գրող մըն է բանդագուշանքն հոետարական եղոյթներուն, ուր ամփոփումներուն անկնիք հակերուն վրայ խարսիսած իր փառասիրութեան լայնածաւալ դրօշը։ Պարոննեան մեր կեանքին վրայ բացած է ուր, անողոք, անկաշառելի, մանաւանդ աննկատ իր նայուածքը ու պարտաւոր է ոչ միայն տեսնել այդ կեանքը, այլև հասկնալ զայն։ 1872ին, երբ Պետրոս Դուրեանի համակիրները կը ձեռնարկն բանաստեղծին ձեռագիրները հրատարակելու, ասոնցմէ թատրեգութիւնները կը յանձնեն, ի զնանատուրիւն, Պարոննեանին (որ անանուանելի կատակերգութիւն մը հրատարակած էր 1868ին), ինչպէս դարձեալ ի զնանատուրիւն եւ ի սրբագրութիւն յանձնած էին անոր քերթուածները հայերէնի վարժապետի մը։ Այս մարզը ամենայն լրջութեամբ կը սրբագրէ Դուրեանը ու կը դարձնէ իր ձեռագիրը որ տրանսած է (Ա. տպագրութիւն) այդպէս նայացած։ Պարոննեան կը դարձնէ ողբերգութիւնները, առանց անոնց մազին դպչելու, եթէ կը ներէք այս բացատրութիւնը։ Մանրավէպին իմաստը՝ Պարոննեանի իմացական պարկեշտութենէն աւելի, անոր վայելած հեղինակութիւնը կը թեւագրէ հանրային կեանքին մէջ։ Թագուհն ու նէլութ մինչև օրս կը պահեն իրենց արժանիքը ոչ անշուշտ միայն համար որ մեր մեծագոյն գրողներէն մէկուն իմացական անդաստանը կը ներկայացնեն, այլ անոր համար մանաւանդ որ չըջանէն ունին լիութիւն մը բարեբէ, տիպարներէ, տեսական կեանքի տախտակներէ։ Աւրիշ հարց անշուշտ երգիծանքին թեթև բայց դիմացկուն ալ պաշտպանութիւնը, հաստ ու առողջ ծաղրին բարիքը որ ինքզինքը լիւալու արբարք ստիպուած է կրկնաւորի ուրիշը ալ բարիքով։ — Փրկուածին բարիքովը, Ընկերային, քաղաքական, գրական

անձնաւորութիւններու չքահա՞յլ մը, բոլորին առջև իրենց հայելիները, ուսին՝ իրենց մեղքերը, յիմարութիւնները, սնափառութիւնները, գանկին՝ իրենց ունայնամտութիւնը, պարապութիւնը։ Բոլորն ալ նրանուած վճռական վարպետութեամբ մը (maîtrese) ու անխորտակելի կարկաններով։ Պէտք կա՞յ աւելցնելու որ երկու հանգէստերն ալ չըջանին ազգային, գրական, ֆալակրական, ընկերային գերագոյն եղիկութիւններն են, տառացի կերպով չափուած, մարսուած, կարգալ կրցող ամէն մարզէ, չուկայի սոկերիչներէն մինչև պատրիարքարանի գահականները։ Աւ իրաւ էր սախկա։ Հանդէսները իրենց այդ յորդ կեանքը պարած, հրատարակիչը (քիչ անգամ վաւերական գրագէտ մը մեր մէջ այս աստիճան յիմարէ եղած, իր հանգէսր լեցնելէ ետքը՝ զայն տպագրելու համար ալ իր հացը ձախելու) անսասելի գժուարութեանց ծոցը, քիչ մը ամէն ուղղութենէ, քանի որ Պարոննեան եղիային պէս գովեստ, Զերագին պէս խրատ չէր վաճառեր, այլ կոմիթ, ապտակ, մերկացումներ . . . Վիրաւորուած անձնականութիւնները զիւրաւ չեն հանգչիր։ Աւ գրական քնները գերեզմանով կը յազենան։ Պարոննեան տառապած է սակայն նիւրականութիւնով։ 1860ին, Մասս թերթին բաժնեցինը հանգանակութեամբ կը հայթալիքէն գաւառական քաղաքի մը բոլոր կարգալ գիտողները տարիին մէկ դրու տրամադրելով։ Պարոննեան կը գանգատի բերք վիս ավլու հրէութենէն։ Գրտենք թէ իր իշխանին մէկ օրինակը կը պատէր Գում-Գափուի բուլոր թաղերը, կ'անցնէր Սամարիա, Եկանակուլե, Մաքրի զել, արուարձանները, հայշատ, հազարի մօտ, երբեմն աւելի տուններով, ու կը գառնար կրկին չուկայ, բգիկ քղիկ։ Կը հասկցուի, այս մանրագէպէնին, տագնապը հեղինակ-հրատարակիչին։ Պարոննեանին մղձաւանչը կազմած են տպագրիչը, գրաշարը, թղթագաճառը, մարդեր ասոնք, իրենց նիւթին վրայ ամրահաւատ, չուկայի ապրանք, պնդերիս, մանաւանդ լիրը, երբ կը կարծեն իրենց աշխատանքը պաշտպանել գրոց-բրոց, անկուսի մուրաց կանենքու գէմ, ինչպէս կ'որակուէին գրողները, գրաժապետները, լրացրի խմբագրապետները։ Պարոննեան անգիտակցարար այս

տառապանքը մեղմացնել է կարծած երբ Արքունու Մաստաշիններուն մէջ տեղ է տըւած գրաշարին, և այլն: Անոնք փորձանքն են կազմած անոր կեանքին, քանի որ վարժապետի, լուրջազրի, չըջուն տօմարակալի շտանի միջն անոր նիւթական միջոցները աներեսարար կորզած են իրմէ: Գիտեմ թէ հակառակ Պոլիսին շատ ընտանի մէկը ըլլալուն՝ կ'ապրէր իրրե հաստատ գաւառացի մը (Պոլիս քանի մը սերունդ վերջը կը մարսէր այդ երանքը հոն գաղթողներէն), իր պղտիկ հաճոյքներով, մենագարութիւններով: Բամբասանք: Որճարան: Իրիկուան օղիի սեղան: Փուժկալ հաց մը: Սանկ ու հանկ վրայ-զլուխ մը: Նարտի: Տիրացուական-թաղական-տէրտէրական պղտիկ չարխօսութիւններ: Կարձ՝ անգործ բայց սրամիս մարդու տիպար մը: Այս ամէնը քով քովի: բայց անկարող անոր թուղթին, մելանին, տարագրիչին ծախքերը փակելու: Ահա թէ ինչո՞ւ ստիպուած բլլայ սանձելու, սանձահարելու մեծ ու պղտիկ իր բոլոր հաճոյքները: Աւելին: Պարտաւորուի խանութէ խանութ, վաճառատունէ վաճառատուն ըրջիկ տօմարակալի ողբերգական հակառագրին ու ողորմութեան ձեռով մը ափին սահեցուած չնչին զումարները հաւաքելով՝ չիտէ չիտակ հոսեցնէ տապագրական գաղան, անկուշտ մենքնեալին: Այսպէս է անցեր ահա կեանքը սա մարդուն զրլիխին, սիրտէն, ոտքերէն, երիտասարդութեան ոսկի շրջանին: Ու, աւա՛զ, այսպէս է թաւալեր զարձեալ կեանքին այդ անիւը, սա մարդուն ասպարէզն ի վար, մանաւանդ չափահասութեան շրջանին: Այս: Չէր կըրցած իր հերոսութիւնը վերածել անմարդկայինն: Ամուսնութիւնը փաստ մըն է այդ մարդկայինին: Բայց զիտնալու էք որ կնիկը, այսինքն ասոր բոլոր իրաւունքները, վաշելքէ, զգեստէ, հացէ. զաւկեները, այսինքն ասոնց ոսկորները կազմելու կանչուած սննդամիջոցները, բոլո՞րը, բոլորը զոհուած հն թարբանին և Խէմբին, որոնք կերած են այդ մարզը, զրկած զինքը իրմէ, ընտանիքէն: Դարձեալ ասոնք դուք կը կարդաք թեթե զիւրութեամբը զուրսէն դիտողներու: Զեզմէ անոնք որ չեն զիտեր այդ Պոլիսը, հազիւ կրնան մտապատկերի ողբերգութիւնը հայոց մեծ ագոյն գրագէտներէն մէկուն, որ այդ Պոլիսին անհուն

չուկաններէն, թուղթի հաստ ու ծանր չէնքները — վաճառականներուն տօմարները — իր անութին՝ տքալով կը կարէ կ'անցնի, աչքը չորս դին, պարտատէրներուն հանդիպելու սարսափի մը մէջ, հարկին տա՞կը՝ աննշմար անցնելու, իր ճամբան երբեմն քառապատկելու ու հասնելու վաճառատունը, յոզնած — միշտ հիւանդ է անիկա —, կատարելու ոսկիներուն զումարը, անպղինձ գրաֆանով, անօթի փորով ու անհուն իմացական գերազանցութեան կրակն ալ իրեն հովանի՞ ըրած: Բնթերցո՞ղ, կը հատկնա՞ս սա տուաման: Աւելցուը տակաւին ձմբան ցեխը որ Պոլիսին ամենէն ազնուական բերքն էր այդ օրերուն. ձիւնը՝ որուն դէմ իր սառած անդամները պաշտպանելու համար այդ տօմարակալը չունենար ոչինչ: Անօթութիւնը՝ որ կը բարդուի ներքին սպասման վրայ: Բոլորը՝ անցուը յարձակումի՛, այդ տկար, դժբախտ, ճակատագրական խլեակին վրայ զոր հիւծախտը արգէն կը պեղէ թոքերէն, զրկանքը — իր տունին պարտագրուած — կը հալածէ ներսէն: Դիրքը: Բնտանի՞քը: Ապրուսար բուլոր միջոցներէն զուրկի: Յակոբ Պարոնեան հէքեթին հսկան չէ, այլ այս թափառականը, այս ուրուականը՝ որ ի խնդիր իր մեքենային կը պտտի չուկայէ չուկայ, պարտգրելը կրունկին, երազները առջին... Այսպէս է ապրեր անիկա, ուրիշներուն տետրակներէն անոնց հարստութիւնը ձեռնելով, գասաւորելով, օրինաւորելով ու իր տունին համար անհրաժեշտը ... տպարան վազցնելով, գողնալով կնկանը, զակըներուն բերանէն իրենց պատառը որպէսզի Խէմբին մէկ օրինակը պտտի Պոլիսին քառաւունէ աւելի թագերը, մտնէ չորս հազարէ աւելի տուներ, խնդացնէ քառսուն հազարէ աւելի մարդեր... Ահա արևմտահայ գրականութեան ամենէն հարազատ, ամենէն նուրբական, ամենէն սուրբ վկան, նահատակը:

Ց. ՕՇԱԿԱՆ

(Նարունակելի)

